

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 1, Nisan/April 2021

Gülcan ÇOLAK

Doç. Dr., Gazi Üniversitesi /
Türkiye

gulcancolak@gazi.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-8453-1727>

Türkçede Yan Anlamı Temel Anlam Durumuna Geçen Sözlükbirimler

*Lexemes of Which Connotative Meaning Transferred into
Basic Meaning in Turkish*

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 03.03.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 12.03.2021

Yayın Tarihi/Published: 30.04.2021

Atıf/Citation

Çolak, Gülcan (2021). Türkçede Yan Anlamı Temel Anlam Durumuna Geçen Sözlükbirimler.
Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, 5 (1), s. 1-21. DOI: 10.34083/akaded.889874.

Çolak, Gülcan (2021). Lexemes of Which Connotative Meaning Transferred into Basic Meaning in
Turkish. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5 (1), s. 1-21. DOI: 10.34083/akaded.889874.

<https://doi.org/10.34083/akaded.889874>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

Bu makalede, güncel Türkçe sözlüklerde madde başı olarak yer alan 18 çokanlamlı sözlükbirimin temel anlamından tamamen ya da büyük oranda uzaklaştıkları, yan anlamlarının ise temel anlam durumuna geçtiği, tarama araştırması ve içerik analizi yöntemleriyle kanıtlanmaya çalışılmıştır.

Seçilen sözlükbirimlerin akla gelen ilk anlamını, tarama araştırması yöntemiyle belirlemeye yönelik bir anket hazırlanmıştır. 63'ü kadın, 37'si erkek ve yaş ortalaması 33 olan farklı eğitim düzeylerinden 100 kişi, anketteki sözlükbirimlerin zihinlerinde oluşan ilk anlamını belirtip bu hedef kelimeleri cümle içinde kullanmıştır. İçerik analizi için Türkçe Ulusal Derlemi'nden (TUD) yararlanılmış; hedef sözlükbirimlerin bağlam içinde gösterdikleri anlamlar ve bunların kullanım sıklıkları değerlendirilmiştir. Her iki yöntemle elde edilen verilerin değerlendirilmesi sonucunda, bu sözlükbirimlerin Türkçenin genel sözlüklerinde temel olarak açıklanan anlamlarının bilinmediği ya da kaybolmakta olduğu; yan anlamlarının ise günümüz Türkçesinde temel anlam durumuna geçtiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Başka anlama geçiş, temel anlam, yan anlam, anlam sıralaması, sözlükçülük

Abstract

In this paper, 18 polysemous lexemes were selected from the Turkish Dictionaries and it was proven with survey research and analysis of contents that these had transitioned pragmatically from their connotative meanings to basic meanings.

A questionnaire was prepared to determine the first meaning that comes to mind for the words selected with a survey research. The survey was administered to 100 participants, 63 females and 37 males, with an average age of 33, from different educational levels; They were asked to determine the first meaning that came to their minds for the words on the survey and use the words in a sentence. The Turkish National Corpus prepared by the English Linguistics Program of the Mersin University was utilized for the content analysis. The concepts and frequencies shown within the context of the target lexical units were evaluated. In light of the data obtained from both methods, it was determined that the basic meanings of these lexical units had been forgotten or lost, whereas, the meanings stated to be secondary had transitioned to the basic meaning in the present-day use of Turkish.

Keywords: *Semantic transfer, basic meaning, connotation, ordering senses within entries, lexicography.*

Giriş

Yapısal, kökensel, sözdizimsel bakımdan birbirinden farklı nitelikler taşıyabilen diller, kendi içlerinde de çeşitli etkenlere bağlı olarak değişkenlik gösterir. Dilin canlı bir sistem olmasının en büyük göstergelerinden olan bu gelişim ve farklılaşmalar, art ve eşzamanlı değerlendirmelerle incelenip tespit edilebilmektedir.

Bir dilin genel sözlükleri hazırlanırken de bu dilsel değişimler göz önünde bulundurulur. Sözcüğüne yeni sözlükbirimler katılmasına, kelime ölümlerine bağlı olarak madde başları güncellenmekle birlikte var olan madde başlarının tanımlanması da çeşitli anlam değişimlerine göre yeniden düzenlenir. Boz'un (2011) ifade ettiği gibi sözlükbirimlerin var olan anlamlarından bazıları kullanımdan düşüp unutulmakta, kullanım sıklığına ve yaygınlığına göre anlam sıralaması değişebilmekte ya da zamanla madde başlarına yeni anlamlar eklenebilmektedir. Örneğin Kâmûs-ı Türkî'de (KT) "rekz¹ ve tesis olunmak" olarak tanımlanan *kurul-* fiiline TS'de "rahatça oturmak, yerleşmek"; KT'de "birdenbire elini uzatıp şiddetle almak" olan *kap-* fiiline TS'de "iştirir iştirmez ya da görür görmez bellemek ve öğrenmek" anlamı eklenmiştir (Doğru, 2013). KT'de *terbiye* sözlükbiriminin 1. anlamı "besleyip yetiştirme, büyütme" iken anlam daralması neticesinde kelimenin TS'de 1. sırada verilen anlamı "eğitim" olmuştur (Oğuz, 2011: 167). TS'nin onuncu baskısında "1. *müz.* Bir parça çalınır veya söylenirken yapılan nota yanlışlığı. 2. *mec.* Yanlış davranış." olarak açıklanan *false* sözlükbiriminin 1. ve 2. anlamları, on birinci baskıda yer değiştirilerek verilmiş; bu sözlükbirime ayrıca "3. Yanlışlık, hata." ve "4. *sp.* Topun rakip oyuncuları yanıltacak biçimde eğri gitmesi." açıklamalarıyla yeni anlamlar da eklenmiştir.

Bununla birlikte kullanımda olmasına karşın genel sözlüklerde henüz yer verilmeyen anlamlar da bulunabilmektedir. Mesela *çakma* sözlükbiriminin *çakma polis*, *çakma milliyetçi* gibi kullanımlarında karşımıza çıkan "gerçekte veya özünde o nitelikte olmadığı hâlde öyleymiş gibi davranan ya da bilinen kişi" anlamı henüz genel sözlüklerde yer almamaktadır (Evirgen, 2020). Dolayısıyla sözlükler hazırlanırken sözlükbirimlerin anlamındaki her türlü gelişme ve farklılaşma, çeşitli taramalar ve araştırmalar ile değerlendirilmeli ve bu değişimler güncel sözlüklere yansıtılmalıdır.

Anlam Değişimleri ve Başka Anlama Geçiş

Bir göstergenin belli bir dönemde, okunduğunda ya da duyulduğunda, zihinde canlandırdığı ilk kavrama *temel anlam*; çeşitli aktarma ve benzetme yoluyla zamanla kazandığı diğer somut ya da soyut anlamlara da *yan anlam* denmektedir. Ayrıca kelimelerin tasarımlara, duygulara, çağrışımlara, kültürel ve kişisel deneyimlere yönelik anlamları da vardır ve bunların hiçbiri statik değildir. Cruse'un (2006) vurguladığı gibi bir gösterge var olan anlamını kaybedebilir ya da *mouse* (fare)

¹ Yere saplama, dikme, kurma (Devellioğlu, 2010).

kelimesinde olduğu gibi bilgisayar kullanımının etkisiyle yeni bir anlam kazanabilir. Bu farklılaşmaların anlam daralması, genişlemesi, başka anlama geçiş, anlam sıralamasının değişmesi gibi çeşitli yönleri ve görünümleri vardır (s. 157-158).

Dil birimlerinin anlamında görülen bu değişimler, bilim ve teknolojiye, kurumlarda, törelerdeki değişimleri içeren *tarihsel*; seslere, biçimlere, söz dizimine ilişkin nedenleri içeren *dilbilimsel*; tabu ve örtmecelerle de ilgili olarak *ruhbilimsel* nedenlerle açıklanmaktadır (Ullmann, 1962: 197-210; Guiraud, 1999: 82). Anlam değişmelerini, sözcüksel değişimin bir çeşidi olarak gören Grzega ve Schöner (2007) bu olayı, biçimsel bir yaratma olmadan, var olan biçimin kullanıma bağlı gelişimi olarak değerlendirir. Bu değişimin tipolojisini de metafor, metonomi, kapsamlayış, anlamın genelleşmesi ya da özelleşmesi, eş-altanlamsal transfer, karşıt anlamda kullanma, kavramsal sınıflandırma gibi nedenlerle açıklar.

Kelimelerin anlamındaki değişimlerden biri olan *başka anlama geçiş*, bir göstergenin daha önce ifade ettiği anlamdan uzaklaşarak farklı bir anlamı yansıtması olarak tanımlanmaktadır (Aksan, 1999: 89). Anlam evrim geçirebilen bir özellik gösterdiğindendir ki bir çağrışımlar karmaşası olan kelimenin kazandığı yeni anlamlarından biri, zamanla temel anlamın yerini alabilmektedir. Örneğin Fransızca *frites* kelimesinin “kızarmış patates” anlamı, diğer anlamları silmiştir. Önceden “toprak kap” anlamındaki *tête*, benzerliğinden dolayı daha önce “baş, kafa” anlamında bir eğretileme olarak kullanılsa da zamanla kelimenin bu anlamı, temel anlam durumuna geçmiştir (Guiraud, 1999: 50-51).

Çeşitli toplumsal, tarihsel, ruhbilimsel ve dilbilimsel etkenler, gönderge değişimi diye de adlandırılan maddi kültürdeki değişimler, anlam geçişlerini etkilemektedir. İngilizcede *pen* (kalem) ilk zamanlar “feather” (uçan hayvanların tüyü, kuş tüyü) anlamına gelmekteydi. *Telekenin* (uzun ve sert kanat telekleri) yazma eyleminde kullanıldığı zamanlarda kelime, bu anlamı ifade etse de günümüzde kalemin niteliklerinin değişmesiyle kelimenin “tüy” anlamı silinmiştir. Aynı şekilde *paper* (kâğıt) kelimesinin de köken olarak dayandığı *papirüs bitkisi* ile ilgisi kalmamıştır (Malmkjær, 2002: 237).

Türkçede de birçok kelimedede *anlam geçişlerini* görmekteyiz. Eski Türkçede “kırmak, kesmek” anlamındaki *üz-* fiilinin “kederlenmek, üzmek, incinmek” şeklindeki metaforik yan anlamı, zamanla temel anlamın yerini almıştır (Aksan, 1978: 144-145). Eski Türkçede “sürtülmüş, aşınmış” anlamı taşıyan *sürtük*, “vaktini çok gezerek geçiren, evinde oturmayan kadın” gibi yeni bir yan anlam kazanmış, zamanla kelimenin ilk anlamı unutulmuş ve yan anlamı, temel anlam durumuna geçmiştir. Aynı şekilde *çoban* kelimesinin ilk ve temel anlamı “küçük memur, köy yöneticisi” iken kelimenin anlam daralmasıyla oluşan yan anlamı, günümüzde temel anlam durumundadır (Arslan-Erol, 2008).

Kelimelerin anlamlarından ziyade kullanımlarının olduğunu, anlamın da bağlam içinde, dil dizgesinin yapısıyla belirlendiğini vurgulayan Guiraud (1999), kelimenin anlam(lar)ının taşıdığı varsayımsal bir imgeyle değil, bu bağıntıların tümüyle tanımlandığını belirtmektedir (s. 34). Dolayısıyla temel ve yan anlamları belirtirken eşzamanlı düşünmek, kelimelerin güncel kullanımda hangi anlamının yaygınlık ve sıklık kazandığına dikkat etmek gerekir. Çünkü daha önce vurgulandığı üzere kelimelerin temel anlamı, yan anlam durumuna geçebileceği gibi bunun tersi de olabilmektedir. Ayrıca bir zamanlar temel olan anlam, yaşamaya devam etse de bu durum, akla gelen ilk kavram olma özelliğini koruduğu anlamına gelmez. İngilizcede önceden *expire* (süresi dolmak, geçerliğini yitirmek) kelimesinin ilk anlamı “ölmek”ti ve günümüzde bu anlam korunmakla birlikte arkaik bir nitelikte yan anlam durumundadır (Cruse, 2006: 158).

Türkçe Genel Sözlüklerde Anlamların Sıralanması Sorunu

Genel sözlüklerdeki çokanlamlı sözlükbirimlerin tanımlanmasında (1) *kronolojik ya da tarihsel sıralama*, (2) *kullanım ve sıklığa göre sıralama* ve (3) *çeşitli tanımları kümeleme* olmak üzere üç farklı yöntem kullanılmaktadır (Kipfer, 1984). Tarihsel sıralamada, kanıtlanmış en eski anlamdan en güncel olana doğru bir düzen esas alınır. Anlamların tarihlendirilmesi genellikle mevcut metinsel kaynaklara dayanır ve bu yöntem filolojik, artzamanlı tarihsel sözlükler için tercih edilmektedir. Sıklığa göre sıralama ise anlamların kullanım sıklığına göre düzenlendiği ve derlemlerin sözlük hazırlanmasındaki rolünün artışı ile popülerlik kazanan bir yöntemdir (Lew, 2009). Üçüncü yöntemde ise özgün ya da başlıca metaforik anlamlar farklı temel kullanımlar etrafında kümelenir. Bu üç yöntemle ilgili farklı tartışma ve görüşler olmakla birlikte bunların hangisinin uygulanacağına, sözlüğün kullanım amacına göre karar verilir (Kipfer 1984).

Bu araştırma dâhilinde incelenen Türkçe sözlüklerde, daha çok *kullanım ve sıklığa göre sıralama* yönteminin esas alındığı görülmektedir. Türk Dil Kurumu (2011), Dil Derneği (2012), Ayverdi (2010) sözlüklerinde en yaygın anlama öncelik verildiği; mecaz, argo ve terim anlamların sona bırakıldığı belirtilmektedir. Doğan (2014), çokanlamlı sözlükbirimlerin anlam sıralamasında kullanılan yöntemle dair bir açıklamada bulunmamakta; Çağbayır (2007), önce temel anlamların verildiğini belirtse de bu konuya tam bir açıklık getirmemektedir. Türkçenin bu genel sözlükleri büyük oranda uyguladıkları yöntemle bağlı kalmakla birlikte çokanlamlı sözlükbirimlerin anlam sıralamasında bazı sorunlar da göze çarpmaktadır.

Usta (2006); TS'nin onuncu baskısındaki (TDK, 2005) yöntem hatalarını değerlendirdiği makalesinde “1. Düşünce. 2. Tasa, kaygı. 3. Kuşku. 4. Korku.” olarak anlamları sıralanan *endişe* sözlükbiriminin geçmiş dönemlerdeki asıl anlamı “düşünce,

tefekkür” olsa da bu anlamın artık yaygın olarak kullanılmadığını, sözlükte ya hiç yer almaması ya da eski olduğunun kısaltma ile verilmesi² gerektiğini savunur.

Sözlüklerdeki çokanlamlı madde başlarındaki yan anlamların sıralanması sorununu, *klasik* sözlükbiriminin anlam açıklamaları üzerinden tartışan Boz (2009), söz konusu kelimenin anlamlarının -yaygınlık ve kullanım sıklığına göre- TS’de yanlış sıralandığını vurgulamaktadır. Karademir (2016), Türkçenin genel sözlüklerinde *armut, ayva, elma, kiraz, nar, portakal* gibi meyve adlarının ilk anlamlarının genellikle “ağaç”, ikinci anlamlarının ise “meyve” tanımı üzerinden verildiğini; fakat tarama araştırmaları sonucunda bu kelimelerin tanımlanmasında ”meyve” anlamının baskın olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla genel sözlüklerde tanımlanırken de bu sözlükbirimlerin ilk anlamlarının “meyve”, ikinci anlamlarının ise “ağaç” içeriği esas alınarak açıklanması gerektiğini vurgulamaktadır.

Çolak (2009), 101 sözlükbirimin TS’nin onuncu baskısında mecaz olarak belirtilen bazı anlamlarının, %70 ve üzeri bir oranda, bağlamdan bağımsız, nesnel bir biçimde akla gelen ilk anlam olduğunu ortaya koymuştur.³

Bir dilin genel sözlüğünü hazırlamak ve güncellemek; tarama araştırması, içerik analizi gibi yöntemlerle gerçekleştirilen zorlu bir ekip çalışması gerektirdiği gibi alanla ilgili bilimsel öneri ve eleştiriler de sözlüklerin en olgun hâli almasında önem taşımaktadır. Bu araştırma; 18 sözlükbirimin genel Türkçe sözlüklerdeki yan anlamlarının kullanım ve yaygınlık açısından temel anlam durumuna geçtiğini, tarama araştırması ve içerik analizi yöntemleriyle kanıtlamayı, bu açıdan da Türkçenin güncel (genel) sözlüklerine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Yöntem

Araştırmanın varsayımlarını değerlendirebilmek ve veri toplamak amacıyla tarama araştırması ve içerik analizi olmak üzere iki farklı yöntem kullanılmıştır. Tarama araştırmasında kullanılmak üzere bir anket geliştirilmiş ve bu anket; farklı eğitim, cinsiyet ve yaş gruplarından kişilere uygulanmıştır. Bir diğer yöntem olan içerik analizinde ise hedef kelimeler, Mersin Üniversitesi İngiliz Dilbilimi Programı tarafından hazırlanan Türkçe Ulusal Derlemi’nde⁴ (Aksan vd., 2012) taranmış ve kelimelerin bağlam içinde hangi anlamda, ne oranda kullanıldıkları incelenmiştir.

² TS’nin 2011 yılındaki on birinci baskısında, *endişe* sözlükbiriminin anlam sıralaması “1. Tasa, kaygı. 2. Kuşku. 3. Korku. 4. Düşünce.” olarak verilmektedir.

³ TS’nin 2011 yılı baskısında, söz konusu araştırmada yer alan *beyinsiz, falso, şakşakçı* gibi bazı sözlükbirimlerin anlam sıralamasında değişikliğe gidilmiştir.

⁴ www.tnc.org.tr

Araştırma Varsayımları

Bu çalışmada, 18 sözlükbirimin genel Türkçe sözlüklerde yan anlam olarak verilen açıklamalarının, temel anlam durumuna geçtiği düşünülmektedir. Araştırmanın, bu düşünceye göre oluşturulan varsayımları aşağıda belirtilmektedir:

1. Değerlendirilen sözlükbirimlerin Türkçe sözlüklerde temel olarak verilen anlamları, önemli oranda bilinmemekte ve kullanılmamaktadır.
2. Bu sözlükbirimlerin sözlüklerde yan ya da mecaz olarak belirtilen anlamları, kullanıma bağlı olarak temel anlam durumuna geçmiştir.

Araştırma Ölçeği ve Katılımcılar

Tarama araştırmasında kullanılmak üzere hazırlanan ankette, cinsiyet, yaş, eğitim durumu ve meslek bilgilerini soran *kişisel bilgiler* bölümü ve katılımcıların kelimeleri anlam yönünden açıkladıkları *kelimelerin anlam değerlendirmesi* bölümü bulunmaktadır.

Tarama araştırmasında kullanılan anket; Ankara’da yaşayan, farklı yaş, meslek, eğitim ve cinsiyet gruplarındaki kişilere uygulanmıştır. 63’ü kadın, 37’si erkek ve yaş ortalaması 33 olan 100 kişi, gönüllü olarak araştırmaya katılmıştır.

İşlem

Tarama araştırması kısmında, katılımcılardan listedeki her bir kelimenin karşısına, o kelimenin akıllarına gelen ilk anlamını yazmaları ve zihinlerinde beliren bu ilk anlamı belirtecek şekilde kelimeyi cümle içinde kullanmaları istenmiştir.

İçerik analizi kısmında ise hedef kelimeler; TUD’da taranmış, derlemde sıralanan ilk 200 bağlam esas alınmıştır. Yüzdelik oran belirtirken 5’ten az kullanımlar yanıltıcı olabileceği için hedef kelime en az 5 kez kullanıldıysa değerlendirmeye alınmıştır. Örneğin *çenesiz* kelimesi, soyadı olarak kullanımı hariç TUD’da sadece bir yerde geçmektedir. Bu durumda %100’lük bir oran vermek bilimsel yanılmaya yol açabilecek niteliktedir.

Seçilen sözlükbirimlerin temel ve yan anlam açıklamaları; *Türkçe Sözlük* (TS; TDK 2011), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (MBTS; Ayverdi 2010), *Ötüken Türkçe Sözlük* (ÖTS; Çağbayır, 2007), *Türkçe Sözlük* (DDTS; Dil Derneği [DD], 2012) ve *Doğan Büyük Türkçe Sözlük* (DBTS; Doğan, 2014) esas alınarak incelenmiştir.

Sonuçlar

Değerlendirilen 18 sözlükbirimin temel ve yan anlamlarına yönelik sonuçlar aşağıda ayrı tablolar hâlinde gösterilmektedir. Sözlükbirimlerin Türkçenin genel

sözlüklerindeki tanımlamaları için TS esas alınmış ve her bir tabloda TS'deki temel ve yan anlam açıklamalarına yer verilmiştir.

Ayrıca çokanlamlı sözlükbirimlerin tanımlanmasında, Türkçe sözlüklerin yanı sıra katılımcıların açıklamalarından da yararlanılmış ve kelimeyi TS'den farklı açıklayan bu ifadeler, söz konusu sözlükbirimin anlam açıklamalarında parantez içinde verilmiştir. Hedef kelimenin Türkçe sözlüklerde bulunmayan ve araştırmada tespit edilen başka bir anlamı varsa, bu açıklama tabloların en alt satırında koyultularak belirtilmiştir.

angut

Sözlükbirimin tanımlanması		KBA ⁵	TUD'daki kullanım
TS'de temel anlam	1.hay.b. Ördekgillerden, tüyleri kiremit renginde, evcilleştirilebilen bir yaban kuşu.	%16	%18
TS'de yan anlam	2.argo Ahmak, kaba saba (salak, aptal, serseri, dangalak, anlayışı kıt).	%84	%82
Toplam		%100	%100

TS, MBTS, ÖTS, DDTS ve DBTS'de *angut* sözlükbiriminin yan anlamı olarak verilen “ahmak, kaba saba” açıklamasının hem katılımcıların değerlendirmesinde hem de TUD'daki içerik analizinde %80'in üzerinde en yaygın ve bilinen anlam olduğu görülmektedir. Sözlükbirimin “bir tür yaban kuşu” anlamı tamamen ortadan kalkmadığı için kelimeye başka anlama geçiş olayının gerçekleştiği söylenemez. Fakat genel sözlüklerde yan anlam olarak belirtilen “ahmak, aptal, şaşkın” açıklamasının temel anlam durumuna geçtiği ve sözlüklerde ilk sırada verilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Ayrıca sözlükbirimin tanımlanmasında, katılımcıların “salak, dangalak, serseri, anlayışı kıt” gibi farklı açıklamaları da dikkate alınabilir.

çenesiz

Sözlükbirimin tanımlanması		KBA	TUD'daki kullanım
TS'de temel anlam	1.Çenesi olmayan.	%6	-
TS'de yan anlam	2.mec. Çok konuşan (geveze).	%70	-
TS'de yan anlam	3.mec. Yerinde ve düzgün konuşmasını bilmeyen.	-	-

⁵ Tarama araştırmasında, katılımcılar tarafından sözlükbirimin *temel*, *baskın*, *birincil* anlamı olarak belirtilen açıklamalara dair başlık, KBA (katılımcılarda birincil anlam) olarak kısaltılmıştır.

Katılımcıların kattığı anlam	Sessiz, suskun.	%24	-
Toplam		%100	-

Değerlendirilen sözlüklerden sadece TS’de madde başı olarak yer alan *çenesiz* sözlükbirimi, katılımcılar tarafından %70 oranında “çok konuşan, geveze” ; %24 oranında ise TS’de yer almayan “sessiz, suskun” açıklamasıyla temel anlam olarak düşünülmüştür.

Bu maddeyle ilgili olarak TS’de mecaz olarak verilen 2 ve 3. sıradaki yan anlamların tanımlama yönünden birleştirilmesi, bu açıklamanın da sözlükbirimin temel anlamı olarak ilk sırada yer alması gerekmektedir. Ayrıca “çenesi olmayan” şeklindeki açıklamanın sözlükten kaldırılması uygun görünmektedir. Aynı şekilde bu çalışmada değerlendirilmemiş olsa da TS’deki *çeneli* sözlükbiriminin “çenesi olan” açıklaması da kaldırılıp sadece “çenebaz, çok konuşan” tanımına yer verilmelidir.

çöreklen-

Sözlükbirimin tanımlanması		KBA	TUD’daki kullanım
TS’de temel anlam	1.Yılan halka durumunda kıvrılıp toplanmak.	%4	%6
TS’de yan anlam	2. Çökmek, çömelmek	%8	%11
TS’de yan anlam	3. <i>alay</i> Rahat bir biçimde yayılıp oturmak.	-	-
TS’de yan anlam	4. <i>mec.</i> Bir yerde orada yaşayanları rahatsız etme pahasına sürekli kalmak, yerleşmek	%34	%24
TS’de yan anlam	5. <i>mec.</i> Bir duyguyu güçlü ve sürekli olarak duymak.	-	%42
Katılımcıların kattığı anlam	Bir şeyden faydalanmak, emek vermeden bir şeye sahip olmaya çalışmak, otlanmak.	%54	%17
Toplam		%100	%100

TS’nin yanı sıra DBTS, DDTS, MBTS ve ÖTS’de temel anlam olarak verilen “(yılan için) halka durumunda kıvrılıp oturmak” açıklaması, katılımcılar tarafından akla en az (%4) gelen anlam olduğu gibi kelimenin bu anlamda kullanımı da TUD’da çok düşük bir orana (%6) sahiptir.

Bu madde, TS’deki 3 ve 4. sıradaki anlamlar “bir yere rahat bir şekilde ve o ortamdakileri rahatsız etme pahasına yerleşmek, orada uzun süre kalmak” şeklinde birleştirilerek ve 2. sıradaki anlam “çökmek, çömelmek, oturmak” olarak düzeltilerek yeniden düzenlenebilir. Ayrıca değerlendirilen sözlüklerde bulunmayan fakat

katılımcılar tarafından %54 oranında sözlükbirimin temel anlamı olarak düşünülen “bir şeyden faydalanmak, emek vermeden bir şeye sahip olmaya çalışmak, otlanmak” anlamı da sözlük hazırlayıcıları tarafından dikkate alınmalıdır. Hatta bu anlamın TUD’da %17 oranında kullanıldığı da göz önünde bulundurularak anlam sıralamasında bu açıklamaya öncelik verilmelidir.

Sonuç olarak genel sözlüklerde temel anlam olarak verilen açıklama, sözlükbirimin en sondaki yan anlamı olmalı, sözlükbirimin yan anlamı olarak verilen diğer tanımlamalarından biri de temel anlam olarak verilmelidir.

harbi

Sözlükbirimin tanımlanması		KBA	TUD’daki kullanım
TS’de temel anlam	1. Ateşli silahları temizlemekte kullanılan çubuk, harbe.	%2	%4
TS’de yan anlam	2. <i>argo</i> Doğru sözlü, mert (gerçek, delikanlı, doğru).	%98	%96
TS’de yan anlam	3. <i>argo</i> Temiz, hilesiz.	-	-
Toplam		%100	%100

Değerlendirilen genel Türkçe sözlüklerin tümünde *harbi* sözlükbiriminin temel anlamı olarak verilen “ateşli silahları temizlemekte kullanılan çubuk” tanımı, hem katılımcıların değerlendirmesinde (%2) hem de TUD’daki kullanımda (%4) çok düşük bir orana sahiptir. Silah teknolojisinin gelişmesiyle birlikte söz konusu anlamın zamanla ortadan kalkacağı ve sözlükbirimde başka anlama geçiş olayının yaşanacağı öngörülmektedir.

Bu sözlükbirimin temel anlamı, TS’deki 2 ve 3. sıradaki açıklamalar birleştirilerek ve katılımcıların getirdiği açıklamalar da dikkate alınarak “doğru sözlü, mert, delikanlı; hilesiz, gerçek ve doğru olan” şeklinde oluşturulmalı ve bu anlam da sözlüklerde ilk sırada yer almalıdır.

havai

Sözlükbirimin tanımlanması		KBA	TUD’daki kullanım
TS’de temel anlam	1. Hava ile ilgili, havada bulunan.	%7	%6
TS’de yan anlam	2. Açık mavi renk. ⁶	-	-
TS’de yan anlam	3. Bu renkte olan (açık mavi renkte olan).	-	%10
TS’de yan anlam	4. <i>mec.</i> Ciddi olmayan, ciddi işlerle uğraşmayan, dilediği gibi davranan,	%80	%76

⁶ Sözlükbirimin “açık mavi renk” anlamı, MBTS’de “gök renginde” açıklaması ile ilk sıradadır.

	uçarı, hoppa, yeleme (aklı havada, havalı, kendini üstün gören, vurdumduymaz).		
TS'de yan anlam	5.mec. Değersiz, boş (gereksiz).	%13	%8
Toplam		%100	%100

TS'nin yanı sıra DBTS, DDTS ve ÖTS'de *havai* sözlükbiriminin temel anlamı olarak verilen “hava ile ilgili, havada bulunan” açıklamasından ziyade TS'de 4. sırada ve mecaz olarak belirtilen tanımlamanın hem katılımcılar tarafından hem de TUD'daki kullanımda %75'in üzerinde bilindiği ve kullanım sıklığına sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu tanımlama, katılımcıların getirdiği anlamlar da dikkate alınarak yeniden düzenlenmeli ve genel sözlüklerde temel anlam olarak yer almalıdır.

Ayrıca TS'deki 2 ve 3. sıradaki yan anlamlar “açık mavi renk ve bu renkte olan” şeklinde birleştirilebilir.

hayta

Sözlükbirimin tanımlanması		KBA	TUD'daki kullanım
TS'de temel anlam	1. <i>tar.</i> Osmanlıların ilk dönemlerinde eyalet askerlerinin uç boylarında görevli sınıflarından biri.	-	-
TS'de yan anlam	2. <i>mec.</i> Başiboş, bir baltaya sap olamamış, apaş, serseri (yaramaz, kabadayı, işe yaramaz, haylaz).	%100	%100
Toplam		%100	%100

TS ve DDTS'de *hayta* sözlükbiriminin ilk sırada verilen “Osmanlılarda bir çeşit askerî birlik” açıklaması, incelenen diğer genel Türkçe sözlüklerde yan anlam durumundadır. Katılımcıların tamamı da sözlükbirimin temel anlamını “başiboş, serseri, kabadayı, işe yaramaz, haylaz” olarak düşünmüş ve TUD'daki taramada da bu anlamın yaygın olduğu görülmüştür. Günümüz askerî teşkilat yapılanmasında söz konusu birliklerin ortadan kalkmış olması sebebiyle bu anlam, artık kullanım alanına ve yaygınlığa sahip değildir. Dolayısıyla *hayta* sözlükbiriminin Osmanlı Türkçesindeki temel anlamı ortadan kalkmış, yan anlamı da temel anlam durumuna geçmiş ve sözlükbirimde başka anlama geçiş olayı gerçekleşmiştir.

hergele

Sözlükbirimin tanımlanması		KBA	TUD'daki kullanım
TS'de temel anlam	1. Binmeye veya yük taşımaya alıştırılmamış at veya eşek.	-	-

TS'de yan anlam	2. <i>tkz.</i> Terbiyesiz, görgüsüz (afacan, sorumsuz, başıboş, üçkâğıtçı, züppe, yaramaz).	%100	%100
Toplam		%100	%100

İncelenen Türkçe sözlüklerin tümünde *hergele* sözlükbiriminin ilk sıradaki anlamı “binmeye veya yük taşımaya alıştırılmamış at veya eşek” olarak verilse de bu anlamın standart Türkçede ortadan kalktığı, sözlükbirimde başka anlama geçiş olayı yaşandığı ve kelimenin “terbiyesiz, görgüsüz, sorumsuz, başıboş, yaramaz” anlamının temel anlam durumuna geçtiği görülmektedir.

iri kıyım

Sözlükbirimin tanımlanması		KBA	TUD'daki kullanım
TS'de temel anlam	1.İri kıyılmış (iri parça, kalın doğranmış).	%6	%1
TS'de yan anlam	2. <i>mec.</i> İri yapılı (kilolu ve boylu boslu, büyük, kocaman, izbandut, çam yarması, cüsseli insan).	%94	%99
Toplam		%100	%100

TS, DBTS, DDTS ve ÖTS'de temel anlam olarak verilen “iri kıyılmış” açıklaması, katılımcılar tarafından %6 oranında akla gelen ilk anlam durumunda olduğu gibi TUD'da da çok düşük (%1) bir kullanım alanına sahiptir. Nasıl ki *küçük kıyım*, *orta kıyım* gibi madde başları oluşturulup bunlar da “küçük kıyılmış, orta büyüklükte kıyılmış” şeklinde açıklanmıyorsa *iri kıyım* sözlükbirimini de “iri kıyılmış” şeklinde tanımlamaya gerek yoktur. Bu sözlükbirim, MBTS'de olduğu gibi tek tanımla “iri yapılı, iri gövdeli” olarak açıklanabilir, hatta anlamın daha açık ve belirgin olması için katılımcıların da belirttiği gibi bu tanıma “kilolu ve boylu boslu, cüsseli, izbandut, çam yarması” gibi ifadeler eklenebilir.

kaltak

Sözlükbirimin tanımlanması		KBA	TUD'daki kullanım
TS'de temel anlam	1.Üzeri meşin, halı vb. şeylerle kaplanmamış olan eyerin tahta bölümü.	%2	%2
TS'de yan anlam	2. Kuskunsuz eyer.	-	-
TS'de yan anlam	3. <i>kaba</i> İffetsiz, namussuz kadın (işveli, kalles, edepsiz, hayat kadını, kötü kadın).	%98	%98
Toplam		%100	%100

İncelenen sözlüklerin tümünde, *kaltak* sözlükbiriminin “iffetsiz, namussuz kadın” açıklaması, yan anlam olarak bulunmaktadır. Fakat bu açıklama, hem tarama araştırması hem de içerik analizine göre akla ilk gelen, en yaygın anlam (%98) durumundadır. Bu verilerden ve katılımcıların açıklamalarından da hareketle sözlükbirimin “iffetsiz, namussuz kadın” izahı, “iffetsiz, namussuz, edepsiz, kalles, hayat kadını” şeklinde yeniden düzenlenmeli ve bu açıklama da genel Türkçe sözlüklerde temel anlam durumunda yer almalıdır.

kaypak

Sözlükbirimin tanımlanması		KBA	TUD'daki kullanım
TS'de temel anlam	1. Kayağan, kaygan.	-	-
TS'de yan anlam	2. <i>mec.</i> Dönek (bir dediği diğerini tutmayan kimse, üçkâğıtçı, değişken, çıkarıcı).	%100	%100
Toplam		%100	%100

TS'nin yanı sıra DBTS, MBTS ve ÖTS'de *kaypak* sözlükbiriminin ilk sırada verilen temel anlamı “kayağan, kaygan” şeklindedir.⁷ Fakat sözlükbirimin “dönek, değişken, bir dediği diğerini tutmayan, üçkâğıtçı” anlamı, katılımcıların temel anlam değerlendirmesinde ve TUD'daki kullanımında %100'lük bir oranla öne çıkmaktadır.

Bu veriler göz önünde bulundurulduğunda, sözlükbirimin “kaygan, kayıcı, kayağan” anlamının standart Türkçede ortadan kalktığı, sözlükbirimde başka anlama geçiş olayının gerçekleştiği söylenebilir.

kokona

Sözlükbirimin tanımlanması		KBA	TUD'daki kullanım
TS'de temel anlam	1. Hristiyan kadını.	-	-
TS'de yan anlam	2. <i>mec.</i> Süsüne düşkün yaşlı kadın (aşırı süslü, rüküş, kokoş). ⁸	%100	%100
Toplam		%100	%100

Türkçenin genel sözlüklerinde *kokona*⁹ sözlükbiriminin temel anlamı “Hristiyan kadın, yaşlı Rum kadını” olarak yer alsa da araştırma verilerine göre standart Türkçede bu anlamın güncelliğinin, baskınlığının ve yaygınlığının kalmadığı görülmektedir.

⁷ *kaypak* sözlükbiriminin “sözünde durmaz, dönek” anlamı DDTS'de temel anlam; “kayağan, kaygan” ise yan anlam olarak yer almaktadır.

⁸ Bu anlam, *kokona* madde başında DBTS'de bulunmamakta; madde içi *kokona gibi* başlığı altında “başını örtmemiş, mütesettir olmayan kadın” açıklaması yer almaktadır.

⁹ Bu sözlükbirim DDTS'de *kokona* şeklinde madde başı olarak yer almaktadır.

Sözlükbirimin TS’de 2. sırada verilen yan anlamı, genel Türkçe sözlüklerde temel anlam olarak verilmeli; hatta katılımcıların anlam açıklamaları da dikkate alınarak bu tanım “süsüne düşkün, aşırı süslü, birbirine uyumsuz giyinen ve süslenen, rüküş” şeklinde düzenlenmelidir.

manyak

Sözlükbirimin tanımlanması		KBA	TUD’daki kullanım
TS’de temel anlam	1. Maniye yakalanmış (hasta).	-	-
TS’de yan anlam	2. <i>mec.</i> Gülünç, garip, şaşırtıcı davranışları olan (akılsızca, dengesizce davranan kimse). ¹⁰	%80	%85
TS’de yan anlam	3. <i>ünl. hkr.</i> “Aptal, çılgın, dengesiz, deli” anlamlarında bir seslenme sözü. ¹¹	%20	%15
Toplam		%100	%100

TS, DBTS, DDTs, MBTS ve ÖTS’de temel anlamı “maniye yakalanmış hasta” olarak verilen *manyak* sözlükbirimi, katılımcılar tarafından %80 oranında “garip, şaşırtıcı, dengesiz davranışları olan” açıklamasıyla anlamlandırılmıştır. Yine TUD’daki kullanımda da sözlükbirimin bu söz konusu anlamı yaygındır.

Sözlükbirimin genel sözlüklerdeki yan anlamı, temel anlam durumuna geçmiş olmakla birlikte “maniye yakalanmış hasta” biçimindeki tanımı da problem arz etmektedir. TS’de *mani* “kişinin sevinç, güven ve her türlü etkinliğinin normal olmayan bir biçimde arttığı ruh hastalığı” olarak açıklanmaktadır. Psikoloji terminolojisinde maniye yakalanmış kişi tıbbi olarak *manyak* şeklinde değil de daha çok *manik depresif*, *manik* gibi ifadelerle tanımlanır. Dolayısıyla sözlükbirimin temel anlamı, katılımcıların getirdiği açıklamalardan da yararlanarak “garip, tutarsız ve şaşırtıcı davranışları olan, akılsızca ve dengesizce davranan kişi” şeklinde açıklanmalıdır.

muamma

Sözlükbirimin tanımlanması		KBA	TUD’daki kullanım
TS’de temel anlam	1. Bilmece.	%6	%4
TS’de yan anlam	2. <i>ed.</i> Âşıklık geleneğinde manzum bilmece.	-	-
TS’de yan anlam	3. <i>mec.</i> Anlaşılmayan, bilinmeyen şey (sır, belirsizlik, bilinmezlik).	%94	%96

¹⁰ Bu anlam DBTS’de bulunmamaktadır.

¹¹ Bu anlam DBTS’de bulunmamaktadır.

TS'de yan anlam	4. Anlaşılmayan, bilinmeyen.	-	-
Toplam		%100	%100

TS, DDTs, MBTS ve ÖTS'de temel anlamı “bilmece” olarak verilen *muamma* sözlükbiriminin “anlaşılmayan, bilinmeyen şey” anlamı, katılımcılar tarafından %94 oranında temel anlam olarak değerlendirilmiş; sözlükbirim TUD'da %96 oranında yine bu anlamda kullanılmıştır.

Genel Türkçe sözlüklerde *muamma* sözlükbiriminin “anlaşılmayan, bilinmeyen şey,” açıklaması DBTS'de olduğu gibi ilk sırada temel anlam olarak yer almalıdır. Ayrıca bu sözlükbirimin TS'deki 3 ve 4. sıradaki anlamları birleştirilmeli, katılımcıların yorumları da dikkate alınarak sözlükbirim, “anlaşılmayan, bilinmeyen, kavranması, çözülmesi zor olan şey veya durum, sır, belirsizlik, bilinmezlik” şeklinde açıklanmalıdır.

paçoz

Sözlükbirimin tanımlanması		KBA	TUD'daki kullanım
TS'de temel anlam	1.Kefal türünden bir balık.	%4	-
TS'de yan anlam	2. <i>argo</i> Fahişe	-	-
TS'de yan anlam	3. <i>argo</i> Uyumsuz, özensiz giyinmiş kimse (üstü başı düzgün olmayan, pis, çirkef, değersiz, bakımsız).	%96	%100
Toplam		%100	%100

Hem katılımcıların değerlendirmesinde hem de TUD'daki kullanımda, *paçoz* sözlükbiriminin “kefal türünden bir balık” açıklamasından ziyade “uyumsuz, özensiz giyinmiş kimse” anlamının daha baskın olduğu görülmektedir.

Sözlükbirimin DBTS, DDTs ve MBTS'de yer almayan “uyumsuz, özensiz giyinmiş kimse” açıklaması; “uyumsuz, özensiz giyinmiş, üstü başı dağınık, bakımsız” şeklinde geliştirilerek genel sözlüklerde temel anlam olarak yer almalıdır.

Ayrıca TS'de 2. sırada verilen “hayat kadını” anlamının katılımcılar tarafından hiç bilinmemesi, bu anlamın TUD'da hiç kullanılmaması ve katılımcıların yaptıkları açıklamalar da dikkate alınarak sözlükbirimin 2. sıradaki yan anlamı “aşağılık, değersiz, çirkef” şeklinde verilebilir.

sallabaş

Sözlükbirimin tanımlanması		KBA	TUD'daki kullanım
TS'de temel anlam	1.Başı sürekli sallanan	%2	-
TS'de yan anlam	2. <i>mec.</i> Her sözü düşünmeden onaylayan (her şeyi kabul eden,	%98	-

	sorgulamadan, umursamadan onaylayan).		
Toplam		%100	%100

İncelenen sözlüklerin tümünde temel anlamı “başı sürekli sallanan” şeklinde açıklanan *sallabaş* sözlükbirimi, katılımcılar tarafından %98 oranında “her sözü düşünmeden onaylayan” anlamıyla değerlendirilmiştir. Sözlükbirimin en fazla bilinen, akla ilk gelen bu açıklamasına, temel anlam olarak yer verilmeli; katılımcıların getirdikleri açıklamalar da dikkate alınarak bu tanım, “her şeyi düşünmeden, sorgulamadan, umursamadan onaylayan ya da kabul eden” şeklinde geliştirilmelidir.

şahane

Sözlükbirimin tanımlanması		KBA	TUD'daki kullanım
TS'de temel anlam	1. <i>esk.</i> Hükümdarla ilgili, hükümdara özgü olan.	-	%4
TS'de yan anlam	2. <i>esk.</i> Hükümdara yakışacak durumda olan.	-	-
TS'de yan anlam	3. <i>mec.</i> Çok güzel, mükemmel, üstün nitelikli (dört dörtlük, fevkalade).	%100	%96
Toplam		%100	%100

Katılımcıların değerlendirmesinde ve TUD'daki kullanımda *şahane* sözlükbiriminin “çok güzel, mükemmel, üstün nitelikli” açıklamasının dikkat çekici bir oranda temel anlam durumuna geldiği görülmektedir. Ayrıca şahlık, hükümdarlık gibi yönetim biçimlerinin ortadan kalkmasıyla birlikte sözlükbirimin “hükümdarla ilgili, hükümdara özgü olan” anlamının iyice zayıfladığı, başka anlama geçiş olayının yaşandığı söylenebilir. Hatta *şahane* sözlükbirimi, Türkçenin genel sözlüklerinde tek tanımla “muhteşem, mükemmel, çok güzel, üstün nitelikli, dört dörtlük, fevkalade; şaha, hükümdara yakışacak düzeyde olan” şeklinde tanımlanabilir.

torpil

Sözlükbirimin tanımlanması		KBA	TUD'daki kullanım
TS'de temel anlam	1.Genellikle bayramlarda çocukların eğlence aracı olarak kullandığı yanıcı madde (havai fişek, patlayıcı). ¹²	%4	-

¹² Bu anlam MBTS, DDTS, DBTS ve ÖTS'de bulunmamakta; TS'de 2. sıradaki anlam bu sözlüklerde temel anlam olarak verilmektedir.

TS'de yan anlam	2. <i>den.</i> Savaş gemilerinde su altı silahı olarak kullanılan büyük bomba, torpido.	%4	%3
TS'de yan anlam	3. <i>mec.</i> Bir kimseyi kayırma işi (bir iş için birine ayrıcalık tanıma, arkası, dayısı olma).	%92	%97
TS'de yan anlam	4. <i>mec.</i> Kayırıcı	-	-
Toplam		%100	%100

İncelenen sözlüklerde *torpil* sözlükbiriminin yan anlamı olarak verilen “bir kimseyi kayırma, ayrıcalık tanıma” açıklamasının hem katılımcılar tarafından hem de TUD'daki kullanımda %90'nın üzerinde daha bilinen ve yaygın anlam olduğu görülmektedir. Sözlükbirimin bu söz konusu anlamı, Türkçenin genel sözlüklerinde temel anlam olarak verilmelidir.

zilli

Sözlükbirimin tanımlanması		KBA	TUD'daki kullanım
TS'de temel anlam	1. Zili olan, üstünde zili bulunan.	%2	%17
TS'de yan anlam	2. <i>mec.</i> Edepsiz, eli maşalı, şirret (kadın) [arsız, ahlaksız, hafifmeşrep].	%44	%75
Katılımcıların kattığı anlam	Oynak, fingirdek, cilveli, işveli.	%54	%8
Toplam		%100	%100

TS'nin yanı sıra DDTs, DBTs, MBTs ve ÖTS'de *zilli* sözlükbiriminin temel anlamı “zili olan, üstünde zili bulunan” şeklinde verilmektedir. Araştırma verileri ise sözlüklerde yan anlam olarak bulunan “edepsiz, şirret” açıklamasının temel anlam durumuna geçtiğini göstermektedir. Ayrıca *zilli* sözlükbiriminin “zili olan” şeklindeki tanımı da tartışmaya açıktır. *Zilli* kelimesiyle oluşturulan *zilli saat*, *zilli tef*, *zilli telefon* gibi sıfat tamlamalarında, söz konusu *saat*, *tef*, *telefon* gibi nesnelerin zili olduğu ya da zil sesi verdiği, eşdizimlilik ilişkisi içinde gayet net anlaşılmaktadır. Nasıl ki *yirmili yaşlar*, *ellili yıllar* dizimi içinde *yirmili*, *ellili* kelimelerinin anlamları bağlam içinde anlaşılıp sözlüklerde ayrıca *yirmili* “içinde en az yirmi sayısı bulunan”, *ellili* “son iki sayı değeri elli ve altmış arasında olan” biçiminde açıklama yapılmıyorsa *zilli* “üstünde zil bulunan” şeklinde bir tanıma da ihtiyaç duyulmamalıdır.

Sonuç olarak bu sözlükbirimin temel anlamı, “edepsiz, arsız, ahlaksız, şirret, eli maşalı, hafifmeşrep” olarak verilmeli; incelenen sözlüklerde bulunmayan fakat

katılımcıların açıkladıkları “oynak, cilveli, fingirdek, işveli”¹³ şeklindeki açıklama, TUD’daki kullanım da dikkate alınarak sözlüklere yan anlam olarak eklenmelidir.

Tartışma ve Öneriler

Çokanlamlı sözlükbirimlerin temel anlamı; toplumsal, teknolojik, kültürel, ruhbilimsel ve dilbilimsel değişkenlere bağlı olarak zamanla kullanım ve yaygınlık yönünden zayıflayabilmekte; yan anlamlardan herhangi biri de yine aynı sebeplerden daha yaygın, baskın ve birincil duruma gelebilmektedir. Bu çalışmada, değerlendirilen *angut*, *çenesiz*, *çöreklen-*, *harbi*, *havai*, *hayta*, *hergele*, *iri kıyım*, *kaltak*, *kaypak*, *kokona*, *manyak*, *muamma*, *paçoz*, *sallabaş*, *şahane*, *torpil* ve *zilli* sözlükbirimlerinin Türkçenin genel sözlüklerinde yan anlam olarak belirtilen açıklamalarının, yapılan tarama araştırması ve içerik analizi sonucunda temel anlam durumuna geçtiği tespit edilmiştir. Araştırma sonuçlarıyla ilgili olarak ayrıca aşağıda belirtilen öneriler de dikkate alınabilir:

1. Değerlendirilen sözlükbirimlerin genel Türkçe sözlüklerde yer almayan fakat tarama araştırması ve içerik analizi sonucunda tespit edilen yeni yan anlamlarına rastlanmaktadır. Yeni yan anlam kazanması yönünde *çenesiz* “sessiz, suskun”; *çöreklen-* “bir şeyden faydalanmak, emek vermeden bir şeye sahip olmaya çalışmak, otlanmak”; *zilli* “oynak, cilveli, fingirdek, işveli” sözlükbirimleri farklı araştırmalarla incelenmeli, gerekirse bu anlamlara da sözlüklerde yer verilmelidir. Ayrıca sözlükbirimlerin yeni yan anlamlar kazanabileceği göz önünde bulundurularak tarama araştırması ve içerik analizi gibi yöntemlerle sözlüklerdeki mevcut madde başı ve madde içi sözlükbirimler, hem yeni yan anlamların eklenmesi hem de anlam sıralanması yönünden değerlendirilmeli ve geliştirilmelidir.

2. Bazı sözlükbirimlerin Türkçenin genel sözlüklerindeki yan anlamlarının birbirini tekrarladığı görülmektedir. Bu makalenin *Sonuçlar* başlığı altında *çenesiz*, *çöreklen-*, *harbi*, *havai*, *muamma* maddelerinde bu duruma dair öneriler sunulmaktadır. Dolayısıyla çokanlamlı sözlükbirimlerin yan anlamları belirtilirken bu anlamlar arasındaki farklılıklar gerektiğinde tanıklanarak daha belirgin hâle getirilmelidir. Mesela TS’de *kop-* sözlükbirimine dair “yerinden ayrılmak” ve “gövdeden ayrılmak” şeklinde iki farklı yan anlam açıklaması bulunmaktadır. Bu bağlamda “yerinden ayrılmak” ifadesi yeterli bir açıklama olmamakla birlikte bu izah, “gövdeden ayrılmak” ile aynı içeriğe sahip görünmektedir. Bu iki yan anlamın “bir varlığın esasını oluşturan ana gövdeden, bağlı ve bir parçası olunan bütünden ayrılmak” şeklinde birleştirilmesi mümkündür.

¹³ Tam olarak bu söz konusu anlamı karşılamamakla birlikte DBTS’de *zilli* sözlükbiriminin 3. sıradaki anlamı “hafif (kadın)” olarak verilmektedir.

3. *Çenesiz, zilli* sözlükbirimlerinde olduğu gibi “+sIz, +sUz, +II, +IU” ekleriyle türetilen kelimeler, çeşitli aktarmalara dayalı kazandıkları farklı anlamların dışında, ayrıca “çenesi olmayan” ya da “zili olan, üstünde zil bulunan” gibi ifadelerle açıklanmamalıdır. Aksi takdirde Türkçedeki tüm isimlere söz konusu ekler getirilerek madde başları oluşturmak, *elsiz* “eli olmayan”; *kalemli* “klemi olan ya da üstünde kalem bulunan” gibi açıklamalara güncel sözlüklerde yer vermek gerekir.

TS’de “1. Şeker tadında olan. 2. Acı olmayan, acı karşıtı. 3. Şekerle veya şekerli şeylerle yapılan yiyecek. 4. İnsanı çeken, göze, kulağa hoş gelen, rahatlatan, dinlendiren, sevindiren.” gibi anlamlarla tanımlanan *tatlı* sözlükbirimi, “tat duyumuna sahip olan, bu duyumu barındıran, tat içeren” şeklinde ayrıca açıklanmamıştır. Yine TS’de “huyu iyi olmayan, kötü huylu” olarak tanımlanan *huysuz* sözlükbiriminin ayrıca “yaradılış ve ruh özelliklerinin bütününe sahip olmayan, hiçbir huyu bulunmayan” biçimindeki bir açıklamasına yer verilmemiştir. Dolayısıyla “+sIz, +sUz, +II, +IU” ekleri almış kelimelerin tanımlanmasında bir tutarlılık gösterilmeli; sözlükbirim, kazandığı yeni anlam dışında ayrıca açıklanmamalıdır.

4. Bu çalışmada, hedef kelimelerin TS’deki anlamları tablolarda belirtilirken parantez içinde katılımcıların açıklamalarına da yer verilmiştir. Bu durum sözlükteki tanımlamaların, katılımcıların açıklamaları ile daha bir netlik ve belirginlik kazandığını göstermektedir. Genel Türkçe sözlüklerde sözlükbirimler tanımlanırken kelimelerin bağlam içindeki kullanımlarına dayalı anlamları daha titizce gözden geçirilmeli ve sözlükbirimleri daha açık ve anlaşılır düzeyde açıklayıcı tanımlamalar yapılmalıdır.

Kaynakça

- Aksan, Doğan (1978). *Anlambilimi ve Türk Anlambilimi* (2. Baskı). Ankara: Erol Ofset Matbaacılık.
- Aksan, Doğan (1999). *Anlabilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Aksan, Yeşim, vd. (2012). Construction of the Turkish National Corpus (TNC). In *Proceedings of Eight International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC 2012)*. İstanbul. (3223-3227). <http://www.lreconf.org/proceedings/lrec2012/papers.html>.
- Arslan-Erol, Hülya (2008). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ayverdi, İlhan (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük (Kubbealtı Lugatı)*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı Yayıncılık.
- Boz, Erdoğan (2009). “Çağdaş Türkçe Sözlüklerde Çokanlamlı Madde Başlarındaki Anlamların Sıralanma Sorunu: Klasik Örneği”. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish Turkic* (4/8): 146-158.
- Boz, Erdoğan (2011). “Sözlük ve Sözlükçülük Sorunu”. *Sözlük Bilimi Yazıları I*. Ankara: Gazi Kitabevi. 195-228.
- Cruse, Alan (2006). *A Glossary of Semantics and Pragmatics*. Edinburg: Edinburg University Press.
- Çağbayır, Yaşar (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük: Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyatı.
- Çolak, Gülcan (2009). “Mecaz Anlamı Temel Anlama Dönüşen Kelimeler”. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish Turkic* (17-Volume 4/4): 148-171.
- Devellioğlu, Ferit (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dil Derneği (2012). *Türkçe Sözlük* (3. Baskı). Ankara: Dil Derneği Yayınları.
- Doğan, D. Mehmet (2014). *Doğan Büyük Türkçe Sözlük* (23. Basım). Ankara: Yazar Yayınları.
- Doğru, Fatih (2013). “Kâmûs-ı Türkî’den Türkçe Sözlük’e Anlam Değişmeleri-Eylemler”. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish Turkic* (17-Volume 8/9): 1183-1222.
- Evirgen, Arife Ece (2020). "Sahte Kavramını Karşılayan Çakma, İmitasyon, Kolpa, Korsan, Sözde ve Taklit Sözcüklerinin Kullanımları". *XII. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Ankara: Gazi Üniversitesi: 510-519.

- Grzega, Joachim and Schöner, Marion (2007). *English and General Historical Lexicology: Materials for Onomasiology Seminars*. Germany: Katholische Universität-Ingolstadt.
- Guiraud, Pierre (1999). *Anlambilim* (Çev. Berke Vardar). İstanbul: Multilingual.
- Karademir, Fevzi (2016), “Türkçe Sözlüklerde Meyve Adlarının Anlamlandırılışı”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (DÜSBED)*, Yıl-8 Sayı 16: 289-305.
- Kipfer, A. Barbara (1984), “Methods of Ordering Senses within Entries”. Hartmann Reinhard R. K. (ed). *LEXeter’83 Proceedings: Papers from the International Conference on Lexicography at Exeter*, Lexicographica Series Maior 1. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 101-108. Erişim: 14 Mayıs 2015, http://www.euralex.org/elx_proceedings/
- Lew, Robert (2009), “Towards variable function-dependent sense ordering in future dictionaries”. Bergenholtz, Henning, Sandro Nielsen and Sven Tarp (eds): *Lexicography at a crossroads: Dictionaries and encyclopedias today, lexicographical tools tomorrow. Linguistics insights studies in language and communication* (Vol. 90): 237-264. Bern: Peter Lang.
- Malmkjær, Kirsten (2002). *The Linguistics Encyclopedia* (Second Edition). New York: Routledge.
- Oğuz, Ceren (2011). *Kâmûs-ı Türki’den Türkçe Sözlük’e Anlam Değişmeleri-Adlar (K-Z)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.
- Türk Dil Kurumu (2009). *Türkçe Sözlük* (10. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük* (11. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türkçe Ulusal Derlemi (TUD). www.tnc.org.tr. 06. 09. 2015.
- Ullmann, Stephen (1962). *Semantics: An Introduction to the Science of Meaning*. Oxford: Basic Blackwell.
- Usta, Halil İbrahim (2006). “Türkçe Sözlük Hazırlamada Yöntem Sorunları”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* (46/1): 223-242.